

RECENZJE

SEMINARE
t. 36 * 2015, nr 2, s. 237-245

Francesco Motto (a cura di), *Salesiani di don Bosco in Italia. 150 anni di educazione*, LAS, Roma 2011, ss. 512.

W marcu 1861 r. na mocy proklamacji króla Vittoria Emanuela rodziły się zjednoczone Włochy. Kilka miesięcy wcześniej, w Turynie, ks. Jan Bosko dawał początek Zgromadzeniu Salezjańskiemu. Obchody 150-lecia narodzin państwa włoskiego stały się inspiracją dla F. Motta dla dokonania pewnej refleksji i podsumowań dorobku salezjanów we Włoszech na przestrzeni minionych lat. W omawianym okresie powstało na Półwyspie Apenińskim blisko 1500 dzieł (zarówno salezjanów, jak też i sióstr salezjanek FMA) o charakterze wychowawczym, duszpasterskim, oraz różnorakie centra doskonalenia zawodowego. Rozwój metody wychowawczej salezjanów nastąpił w ścisłym kontakcie ze społeczeństwem lokalnym, w myśl zasady ks. Bosko – wychowywać młodzież na uczciwych obywateli i dobrych chrześcijan.

Publikacja pod red. F. Motta pochyla się zatem nad zagadnieniem pracy salezjanów w okresie trudnych czasów „kwestii rzymskiej”, migracji zagranicznej i tej wewnątrz Włoch, tragicznych wydarzeń obydwu wojen światowych, totalitaryzmu faszystowskiego, niezwykle uciążliwych czasów powojennych, kontestacji studenckiej lat '60, aż po okres względnego spokoju społecznego i dobrobytu ekonomicznego, masowego dostępu do nauki i problemów związanych z globalizacją. Z nieukrywana zatem satysfakcją odnotowuję fakt pojawienia się pozycji książkowej, która przybliży osobisty wkład ks. Bosko oraz jego duchowych synów w wychowanie nowego pokolenia młodzieży, w budowanie oraz integrację nowego społeczeństwa włoskiego skupionego wokół wartości chrześcijańskich. Niniejsza recenzja jest swego rodzaju wyrazem podziękowania za wkład autorów w wykonanie pracy niemal niemożliwej – ukazanie w jednym tomie historii pracy salezjanów we Włoszech oraz wskazanie, za pomocą artykułów, opracowań statystycznych i świadectw, perspektyw rozwoju zgromadzenia założonego przez ks. Bosko.

Recenzowana praca podzielona jest na trzy sekcje. W pierwszej redaktor zamieścił artykuły zawierające opracowania na bazie badań empirycznych wraz ze stosownymi wynikami obliczeń statystycznych. Czytelnik znajdzie tam dane statystyczne obejmujące całe terytorium Włoch (tabele, wykresy) dotyczące blisko 400 domów salezjańskich podzielonych na regiony, inspektorie. Dzieła salezjańskie wraz z blisko 5 tysiącami salezjanów urodzonych we Włoszech podzielone i opisane zostały wg specyfiki pracy, jaka w nich była prowadzona: internaty, oratoria, szkoły, sierocińce, pensjonaty, parafie, seminaria, poligrafie. Pierwszą sekcję otwiera artykuł G. Malizia i F. Motta prezentujący badania ilościowe i obejmujący rozwój dzieła salezjańskiego w latach 1861-2010 (*L'evoluzione dell'Opera Salesiana in Italia (1861-2010)*). W artykule tym szeroko ukazano kontekst polityczno-społeczny, w którym rozwijały się dzieła wychowawcze i duszpasterskie w minionych 150 latach, ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju pedagogii salezjańskiej i instytucji wychowawczych. Przybliżono dokładny opis domów i inspektorii w różnych regionach Włoch oraz dane dotyczące nowicjuszy i profesów. W dalszej części artykułu autorzy przechodzą do opisu różnych dzieł o charakterze szkolno-wychowawczym (szkoły podstawowe, gimnazja, szkoły średnie, centra doskonalenia zawodowego). Wiele miejsca poświęcają także sierocińcom, internatom oraz oratoriom. Drugi artykuł S. Sartiego i F. Motta (*Andamento e dislocazione delle case salesiane in Italia. Andamento e provenienza dei salesiani Italiani. Dati statistici (1861-2010)*), to także refleksja nad ekspansją dzieła salezjańskiego począwszy do domów założonych przez samego ks. Bosko (s. 83). Bez wątpienia pierwsze dwa omawiane artykuły mogą być dla historyków źródłem cennej wiedzy z zakresu wychowania młodzieży i rodzających się powołań we Włoszech, dają bowiem solidne podstawy historii dzieł salezjańskich widzianych w kluczu zmian politycznych, geograficznych i interpretowanych w oparciu o dane statystyczne ilościowe.

Druga sekcja ma charakter historyczny. Artykuły w większości już wcześniej publikowane, ale uznane za znaczące dla recenzowanej publikacji, drążą różne aspekty i pola działalności salezjanów w róż-

nych okresach. Na uwagę zasługują zatem artykuły P. Braidy, P. Stelli, F. Motta, F. Traniella, A. Girauda, P. Bairatio czy S. Oniego, omawiające pracę salezjanów w okresie od założenia zgromadzenia do okresu faszyzmu, drugiej wojny światowej i czasów intensywnego rozwoju ekonomicznego. Z lektury tych artykułów przebija się bardzo istotna idea: praca salezjanów miała zawsze charakter wychowawczy, była ciągle ukierunkowana na młodzież biedną i opuszczoną z warstw ludowych, której oferowano zdobycie zawodu, stosownego wychowania i nabycie stylu życia zgodnego z wartościami chrześcijańskimi. Znaczące wydają się wysiłki autorów, aby wskazać na istniejące związki i rodzące się dynamizmy pomiędzy działalnością zgromadzenia salezjańskiego a społecznością lokalną (P. Bairati, s. 209). Ze szczerością niektórzy przyznają, że formacja salezjańska była powodem przyłgnięcia do wartości demokratycznych i odrzucenia kultury i ideologii faszystowskiej, co jednak nie przełożyło się na proces formowania wśród młodych ducha autentycznego zaangażowania na rzecz demokracji (S. Oni, s. 271). Niezwykle znamieny jest fakt uwypuklenia w działalności salezjanów roli centrów doskonalenia zawodowego (CNOS-FAP). Nie można, bowiem pominać roli tychże placówek w promowaniu formacji profesjonalnej i wychowania integralnego młodzieży.

Trzecia sekcja obejmuje lata 1961-2010 i ma charakter świadectw ze strony ludzi bezpośrednio związanych z dziełem salezjańskim we Włoszech (wolontariat, teatr, działania związane z projektem *Mato Grosso*, dzieła resocjalizacyjne dla młodzieży (Arese), centra doskonalenia zawodowego (CFP), czy wreszcie Salezjańskie Centrum Katechetyczne (*Centro Catechistico Salesiano*)).

To retrospektywne socjologiczne, historyczne i pedagogiczne spojrzenie autorów na historię Włoch ostatnich 150 lat wzbogacone „fotografiami” z życia i zaangażowania salezjanów jest niezwykle cennym materiałem pokazującym ogrom pracy, myśli i poświęceń dokonanych w imię wychowania i zaoferowania młodzieży godnej przyszłości. Recenzowany tom oferuje niezliczoną ilość danych potrzebnych badaczom zajmującym się historią wychowania i historią rozwoju instytucji wychowawczych.

Prezentowana książka przedstawia dużą wartość historyczną i świadczy o dobrym zapleczu zarówno naukowym, jak i personalnym, jakie posiada zgromadzenie salezjańskie. Recenzowane materiały są ważnym wkładem teoretycznym i empirycznym w kwestię zrozumienia dzieła ks. Bosko oraz potwierdzają, iż jego placówki uczą, wychowują oraz doskonalą zawodowo młodzież w duchu wartości chrześcijańskich. Książka nie emanuje tryumfalizmem, ale jest ciekawą narracją tego, co stanowi o istocie bytu tysięcy salezjanów. Prezentowane artykuły ukazują refleksję nad tym, co było, ale też zachęcają do podejmowania dalszych wyzwań na polu edukacyjnym. Książka adresowana jest zarówno do ludzi nauki, jak też i do studentów, wychowawców, rodziców, wszystkich tych, którzy pragną gruntownie ubogacić swoją wiedzę z zakresu funkcjonowania instytucji i prewencyjnej metody wychowawczej ks. Bosko.

Ks. Bogdan Stańkowski SDB
Akademia Ignatianum w Krakowie

Sztuka relacji międzyludzkich. Miłość, małżeństwo, rodzina, red. J. Augustyn, WAM, Kraków 2014, ss. 584.

Tematyka związana z małżeństwem i rodziną jest bliska Kościołowi od samego początku jego istnienia. Współcześni papieże również nie pozostają obojętni na tę wspólnotę życia i miłości, w której człowiek się poczyna, a potem rodzi i wzrasta. Wynika to po części z faktu, że małżeństwo jest sakramentem, a każdy sakrament zgodnie z nauką Kościoła jest znakiem łaski Bożej, w więc znakiem miłości. Dlatego też papież Jan Paweł II w adhortacji apostołskiej *Christifideles laici* nawołuje do otoczenia opieką wspólnotę małżeństwa i rodziny, natomiast papież Franciszek w swojej pierwszej encyklice *Lumen fidei* zauważa, że to wiara jest drogą do odkrywania autentycznej miłości, wierności i nierozzerwalności małżeńskiej, a także do odpowiedzialnego i ofiarnego rodzicielstwa. Tegoroczny synod biskupów o wyzwaniach duszpasterskich związanych z rodziną w kontekście ewangelizacji potwierdza aktualność potrzeby związanej z troską o miłość, małżeństwo i rodzinę.

Publikacja *Sztuka relacji międzyludzkich. Miłość, małżeństwo, rodzina* pod redakcją Józefa Augustyna SJ powstała jako odpowiedź na potrzebę pogłębionej refleksji na temat wskazany w jej tytule. Prezentuje

ona chrześcijańskie podejście do przedstawionej problematyki i obejmuje bogaty materiał na temat budowania relacji międzyludzkich, a więc miłości, przyjaźni, narzeczeństwa, małżeństwa i rodziny. Recenzowana książka ma charakter poradnika przeznaczanego dla szerokich środowisk, zarówno świeckich, jak i kościelnych, a polecana jest szczególnie doradcom rodzinnym i terapeutom, ale też duszpasterzom, wykładowcom seminaryjnym oraz alumnom. Książka została opublikowana przez krakowskie wydawnictwo WAM w 2014 roku.

Na strukturę recenzowanej publikacji składa się słowo wstępne, wprowadzenie, jedenaście rozdziałów oraz spis treści. Zawarta tutaj treść to w głównej mierze artykuły opublikowane wcześniej w kwartalniku „Życie Duchowe”, a także teksty pochodzące z dwóch książek autorstwa Józefa Augustyna SJ – *Duchowość kobiety* i *Duchowość mężczyzny*. Artykuły z kolejnych rozdziałów publikacji można podzielić na trzy części. Trzy pierwsze rozdziały stanowią pierwszą część, w której mowa jest o ludzkiej miłości, miłości samego siebie, a także życiu w przyjaźni. Cztery następne rozdziały składają się na drugą część publikacji, poświęconą małżeństwu. Kolejne trzy rozdziały, stanowiące trzecią część książki, podejmują refleksje na temat relacji rodzinnych, macierzyństwa, ojcostwa i kwestii dotyczących wychowania dzieci.

Rozdział pierwszy podejmuje temat ludzkiej miłości. Autorzy zwracają tu uwagę na to, iż miłość ludzka pochodzi od Boga, który jest Miłością (s. 13). Już samo stwarzanie świata i człowieka przedstawione jest tutaj jako proces miłości, która pozwala poznać Boga i otworzyć się na drugiego człowieka, nawet nieprzyjaciela. Rozdział ten porusza także ciekawy temat antynomii postaw miłości i nienawiści oraz dotyka zagadnienia zazdrości, dokonując interesującego podziału na uczucie zazdrości, która nie podlega ocenie moralnej, i zazdrość rozumianą w kategorii zynu (s. 43).

Drugi rozdział, zatytułowany *Kochać samego siebie*, jest próbą opisu i wyjaśnienia zagadnienia związanego z miłością samego siebie. Autorzy dokonują tu analizy biblijnego przykazania miłości, próbując wyjaśnić, na czym polega miłość własna i bliźniego. W tym rozdziale zaproponowano ciekawy „rachunek sumienia z miłości własnej” (s. 73), czyli propozycja pomocy wejścia w głąb siebie, w celu dokonania autorefleksji dotyczącej postawy miłości wobec siebie samego. Ta część publikacji poświęcona jest także zagadnieniu asertywności.

W trzecim rozdziale, noszącym tytuł *Żyj w przyjaźni*, autorzy podejmują refleksje dotyczącą fenomenu przyjaźni. Zostaje dokonana „pochwała przyjaźni” (s. 89), która widziana jest jako „coś więcej” niż tylko wzajemna akceptacja, szacunek, wspólne spędzanie czasu czy wzajemna przysługa; przyjaźń, zdaniem autorów, zakłada „głębokie wewnętrzne porozumienie oraz wspólną płaszczyznę spotkania i dialogu” (s. 90). W rozdziale tym dokonana została także interesująca analiza przyjaźni w ujęciu św. Augustyna.

Rozdział czwarty publikacji poświęcony jest kobiecie. Autorzy pytają tu o tożsamość kobiety, ukazują męski punkt widzenia miejsca kobiety w rodzinie, a także perspektywę feministyczną współczesnych modeli kobiecości. Interesująca jest również refleksja dotycząca Maryi, Pięknej Kobiety, Oblubienicy i Matki.

W piątym rozdziale, zatytułowanym *Mężczyzna*, dokonana została próba analizy istoty męskości oraz opisu miejsca mężczyzny w rodzinie z kobiecego punktu widzenia. W tym rozdziale poświęcono także uwagę męskiej wrażliwości i pewności siebie, a także męskości jako drogi do ojcostwa. Interesujące są refleksje dotyczące sensu inicjacji mężczyzny, jak również miejsca mężczyzny przed Bogiem. Autorzy proponują też ciekawą „osobistą medytację” (s. 213) na temat osoby Jezusa Chrystusa jako dojrzałego mężczyzny.

Szósty rozdział poświęcony jest kobiecości i męskości. Podjęto tutaj refleksję na temat duchowości mężczyzny i kobiety, jak również dokonano interesującej analizy dotyczącej stworzenia człowieka „jako mężczyznę i niewiastę” (por. Rdz 1,27). W tym rozdziale autorzy zajmują się także rozważaniami odnoszącymi się do ludzkiego ciała.

Małżeństwo to tytuł siódmego rozdziału publikacji. Ta część wydaje się stanowić centrum całości i jest najobszerniejszym rozdziałem. Tutaj zostaje podjęta tematyka małżeństwa widzianego w świetle nauki Kościoła. Autorzy podejmują refleksję na temat miłości, wierności i trwałości małżeńskiej, zastanawiają się nad kondycją polskich małżeństw, a także dotykają zagadnień dotyczących pokonywania kryzysów małżeńskich. Ciekawa jest refleksja na temat związku pomiędzy osobowością współmałżonków a ich wzajemną relacją. Ostatnia część tego rozdziału poświęcona jest tema-

tyce przygotowania do małżeństwa i życia w rodzinie zaproponowanego przez Komisję Episkopatu Włoskiego do Spraw Rodziny i Życia.

W ósmym rozdziale publikacji tematyka skupia się wokół macierzyństwa. Autorzy opisują proces stawiania się i bycia dojrzałą matką, a także podejmują temat relacji pomiędzy matką i córką. Macierzyństwo widziane tutaj jako „dar z siebie” (s. 389) oraz „droga ku wolności” (s. 393).

Ojcostwo to tematyka i zarazem tytuł dziewiątego rozdziału. Interesująca jest propozycja „dziesięciu przykazań dojrzałego ojcostwa” (s. 401), które zdaniem autorów jest „szczytem karier męskich” (s. 425). Pokazany jest tutaj m.in. współczesny obraz ojca i męskości, a także skutki ojcowskiej nieobecności.

Obszerny dziesiąty rozdział publikacji poświęcony jest tematyce wychowywania dzieci. Dokonano tutaj analizy procesu rozwoju i kształtowania emocji u dzieci, a także analizy dotyczącej wychowania chłopców. Autorzy przedstawiają postać św. Jana Bosko jako wychowawcę chłopców, jak również opisują pedagogikę „mądrej miłości” (s. 479) Janusza Korczaka. Niezwykle interesująco zostaje w tej części przedstawiony sposób, w jaki „nie należy kochać dzieci” (s. 487). Zwrócona jest także uwaga na to, iż w procesie wychowania trzeba pamiętać o wpływie dzieciństwa na tworzenie się obrazu Boga u dzieci. W tym rozdziale podjęta jest też tematyka wychowania do życia w rodzinie.

Ostatni, jedenasty rozdział publikacji to *Zagadnienia szczegółowe*. Tutaj autorzy analizują fenomen singli oraz homoseksualizmu. Ciekawa jest analiza współczesnego lęku przed odpowiedzialnością. W tej części zamieszczony jest List Pastorski o Małżeństwie i Rodzinie Episkopatu Polski. Podjęta zostaje także próba refleksji na temat ideologii *gender*.

Recenzowana publikacja nabiera szczególnej wartości w obliczu wspomnianego już wyżej tegorocznego synodu biskupów dotyczącego rodziny. Stanowi ona doskonałą pozycję zachęcającą do dalszej refleksji oraz pracy duszpasterskiej ukierunkowanej na przygotowanie młodych do dojrzałego przeżywania miłości i małżeństwa, „pomagania małżonkom przeżywającym kryzys, rodzicom wychowującym dzieci, a także osobom rozwiedzionym i żyjącym w związkach niesakramentalnych oraz osobom samotnym zmagającym się w poszukiwaniu tego kształtu miłości, do którego powołuje ich Pan Bóg wbrew wszelkim ich ograniczeniom i ludzkim słabościom” (s. 10).

Książkę wyróżnia nie tylko podejście chrześcijańskie do tematyki miłości, małżeństwa i rodziny, ale także jego integracja z podejściem filozoficznym, psychologicznym i pedagogicznym, co pozwala na szerokie spojrzenie i głębszą refleksję nad podejmowanymi zagadnieniami. Obok walorów treściowych, to właśnie bogactwo ujęcia prezentowanych zagadnień stanowi niezwykle mocną stronę prezentowanej publikacji.

Ks. Piotr Tymosiewicz
(UPS, Rzym)

Beata Szluz, *Zjawisko bezdomności w wybranych krajach Unii Europejskiej. The Phenomenon of homelessness in selected European Union countries*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014, ss. 283.

Zagadnienie bezdomności pojawia się w różnych społeczeństwach bez względu na stopień rozwoju gospodarczego czy na ustrój. Generowania tego problemu nie można przypisać jakiejś społeczności czy sprowadzić go do akceptacji lub odrzucenia określonego systemu wartości. Trudno też powiązać ten problem z konkretną grupą społeczną, z posiadaniem wykształceniem lub jego brakiem. Jednocześnie, trudność sprawia nie tylko określenie rozmiarów skali zjawiska bezdomności, lecz również właściwe zdefiniowanie, kim jest osoba bezdomna. Doświadczenie bezdomności jest przejawem najbardziej jaskrawego i wyraźnego wykluczenia społecznego. Zauważenie osoby pozbawionej tego podstawowego dobra i warunku godziwej egzystencji, jakim jest „dach nad głową”, pobudzić powinno do refleksji, ale i do działania. Podstawą działania na rzecz pomocy ludziom bezdomnym powinno być przekonanie o niezbywalnej godności człowieka. Zgodnie bowiem z zasadniczymi tezami antropologii chrześcijańskiej, a także wszelkiej rzetelnej i uczciwej koncepcji człowieka, wszy-

scy ludzie – w tym także osoby słabe, dotknięte patologiami, głęboko poranione i nieszczęśliwe – obdarzeni są przyrodzoną i niezbywalną godnością osobową. Bezdomność na wiele sposobów odcisza piętno na codziennym życiu tej części społeczeństwa, która nie jest tym problemem dotknięta. Jak każda kwestia społeczna zmusza też do stawiania pytań o przyczyny i skutki. Analizy tego problemu w wielu wypadkach owocują nowymi publikacjami o charakterze naukowym, bądź popularno-naukowym. W tym kontekście należy także odnotować recenzowaną publikację Pani B. Szluz pt. *Zjawisko bezdomności w wybranych krajach Unii Europejskiej. The Phenomenon of homelessness in selected European Union countries*.

Głównym przedmiotem zainteresowania omawianej publikacji jest próba przedstawienia zjawiska bezdomności w wybranych krajach Unii Europejskiej. Należy podkreślić, że recenzowana pozycja podejmuje problematykę nader aktualną, znaczącej rangi i jakościowo ważną z punktu widzenia funkcjonowania poszczególnych jednostek, grup i społeczności. Jest to z pewnością zagadnienie, wobec którego nie można dzisiaj przejść obojętnie. Dlatego w tym miejscu należy pogratulować Autorce wyboru tematyki i jej realizacji. Publikacja składa się z 24 rozdziałów, w których zarysowano pojęcie i europejską klasyfikację rodzajów bezdomności (rozdział I), ukazano monitorowanie tego zjawiska (rozdział II) oraz strategię, podejścia, metody przeciwdziałania problemowi na poziomie UE (rozdział III). W kolejnych rozdziałach Autorka zaprezentowała bardzo dogłębne analizy tego zjawiska w wybranych krajach, takich jak: Austria, Belgia, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Litwa, Łotwa, Niemcy, Portugalia, Słowacja, Słowenia, Szwecja, Węgry, Wielka Brytania oraz Włochy. Omawiając zjawisko bezdomności w wybranych krajach UE, B. Szluz zastosowała jednolity schemat: specyfika bezdomności, jej skala oraz przeciwdziałanie, co sprawiło, że recenzowaną pozycję czyta się z przyjemnością i zrozumieniem. Autorka w sposób bardzo rzetelny przedstawia zagadnienie bezdomności w krajach UE, korzystając z opracowań zagranicznych, danych statystycznych, raportów, strategii i sprawozdań rządowych, jak i pozarządowych. Wykorzystanie literatury zagranicznej, na której głównie opiera się recenzowana publikacja, w sposób zasadniczy podnosi jej walor naukowy. Zakończenie pracy przedstawia najważniejsze wnioski i odpowiedzi na pytania analizowanej problematyki. Zostało napisane z zamysłem uwypuklenia i dokonania wielorakich porównań wykorzystania programów i metod przeciwdziałania zjawisku bezdomności w krajach stanowiących Unię Europejską. Bardzo trafnym pomysłem Autorki jest zamieszczenie po bibliografii spisu wybranych organizacji pozarządowych podejmujących działania na rzecz osób bezdomnych w UE.

Bezdomność jest nadal w wielu krajach europejskich problemem bardzo istotnym, który powiązany jest z wykluczeniem społecznym, bezrobociem, postępującym ubóstwem oraz degradacją osoby ludzkiej. Pani Beata Szluz stwierdza, że „Wśród ważnych celów poszczególnych państw UE ukierunkowanych na przeciwdziałanie bezdomności należy zatem wymienić: integrację społeczną, zwalczanie ubóstwa, inwestowanie w pomoc społeczną, monitorowanie zjawiska, działania w ramach zaleceń sformułowanych dla poszczególnych krajów, wzmocnienie roli społeczeństwa obywatelskiego, spójne i rzetelne gromadzenie danych i przygotowywanie raportów, konsultowanie inicjatyw z zainteresowanymi podmiotami, mające na celu tworzenie wspólnych planów przeciwdziałania zjawisku bezdomności w ramach strategii Europa 2020” (s. 255).

Ograniczanie bezdomności jest priorytetem polityki przeciwko ubóstwu prowadzonej przez UE, oraz pakietem inwestycji społecznych. Coraz więcej uwagi temu zagadnieniu poświęca się także w ramach europejskiego semestru, koordynującego polityki gospodarcze oraz narodowe programy reform w państwach członkowskich. W niniejszej recenzji trudno silić się o ukazanie pełnej treści omawianej pozycji. Musi wystarczyć ogólne zapewnienie o wysokiej wartości poznawczej i naukowej prezentowanych w niej analiz, wniosków i tez. Autor recenzji nie zgłasza uwag co do przedstawionych przez Autorkę wniosków, spostrzeżeń czy tez. Na podkreślenie zasługuje wysoki walor treściowy recenzowanej publikacji. Stanowi ona interesujący i twórczy krok w kierunku problematyki ważnej z punktu widzenia polityki społecznej, socjologii oraz pedagogiki. Publikacja jest interesująca, metoda w niej użyta poprawna, wywody logiczne, a wnioski wyprowadzane z analiz poprawne. Stać się ona może cennym źródłem wiedzy i doświadczeń w zakresie oceny współczesnych kwestii społecznych, jak również inspiracją do działań mających na celu zintensyfikowanie pomocy dla lu-

dzi bezdomnych przez instytucje państwowe, jak i organizacje pozarządowe. Prezentowana publikacja, obok walorów poznawczych, wnosi istotny wkład do toczącej się dyskusji nad kwestią skali, zasięgu i form niesienia pomocy osobom bezdomnym w UE. Wynikająca z niej refleksja w kontekście skali zjawiska w Europie, uzasadnia potrzebę podejmowania dalszych badań i analiz. Recenzowana publikacja przeznaczona jest dla szerokiego kręgu odbiorców. Powinna zainteresować specjalistów (teoretyków i praktyków) z socjologii, polityki społecznej, z pracy socjalnej, ekonomii, a przede wszystkim studentów i tych wszystkich, którzy interesują się zagadnieniem niesienia pomocy ludziom bezdomnym.

Ks. prof. dr hab. Jarosław Koral SDB

Janusz Nowiński, *Ląd*, Wydawnictwo Tamkapress, Warszawa 2013, ss. 98.

Opracowania poświęcone zespołom klasztornym najczęściej koncentrują się jedynie na analizie ich historii, kształtowaniu się bryły architektonicznej czy elementach stanowiących wystrój wnętrza. Książka *Ląd*, autorstwa Janusza Nowińskiego, obok zagadnień wyżej wymienionych, pokazuje również piękno zabytku, uznanego w 2009 r. za Pomnik Historii. Nastrojowe i perfekcyjnie opracowane zdjęcia wprowadzają w klimat średniowiecznego opactwa. Towarzyszący ilustracjom tekst uzupełnia informację wizualną i oprowadza po całym klasztorze, wskazując najciekawsze obiekty. Staranność szaty graficznej, autorstwa Sławomira Krajewskiego, zaskakuje czytelnika książek naukowych i pogłębia doznania estetyczne. Wiadomości historyczne, a także dotyczące sztuki, w tej książce-albumie poprzedzone są szeregiem zdjęć pokazujących zabytek i otaczającą go zmieniającą się wraz z różnymi porami roku przyrodą.

Umieszczona na początku książki ilustracja ukazująca aksjonometryczne ujęcie zabudowań klasztoru i kościoła w Łądzie pozwala uzmysłowić sobie ogrom tego założenia, ufundowanego w ostatniej ćwierci XII w. przez księcia Wielkopolski Mieszka III. We wstępie opracowania pojawia się krótka charakterystyka lokalizacji cysterskiego cenobium w pradolinie Warty. Kolejno Autor przechodzi do omówienia założenia klasztorne, typowego dla średniowiecznych założeń cysterskich, choć przebudowa z 1. ćw. XVIII w. (według projektów Pompea Ferrariego) nadała mu barokową szatę.

Omawiając wyposażenie klasztoru, Janusz Nowiński zwraca uwagę na wyróżniające się walorami ikonograficznymi, powstałe w latach 1714-18, malowidła sztalugowe Adama Swacha, ilustrujące historię zakonu cystersów i związane z nią hagiograficzne legendy. Monumentalne obrazy Swacha, wykonane na zlecenie opata Mikołaja Antoniego Łukomskiego, eksponowane są na ścianach klasztornych krużganków; z cyklu 26. obrazów zachowało się 20.

Sala kapitularna (ok. połowy XIV w.) była miejscem spotkań, narad i sądów cysterskiego zgromadzenia. Prezentując to wnętrze, Autor zwraca uwagę na ciekawe rozwiązanie konstrukcyjne, jakie zastosowano w tym pomieszczeniu. Gotyckie, trójpodziałowe sklepienie wsparto na centralnie usytuowanym filarze. Wystrój wnętrza tworzą namalowane w XVIII w. biblijne sceny nawiązujące do sędowniczej roli, jaką pełnił kapitułarz. Interesujące są tutaj również zaplecki stali, na których przedstawiono cysterskich świętych i błogosławionych – unikalny zbiór, cenny dla badań nad cysterską hagiografią.

Za najcenniejszy zabytek klasztoru Janusz Nowiński uznaje gotyckie Oratorium św. Jakuba Apostoła, w którym znajduje się polichromia z ok. 1370 r. Można zapoznać się ze zwięzłym opisem programu ikonograficznego tego wnętrza, jego zleceniodawcą i wykonawcą. Zdjęcia, towarzyszące analitycznemu opisowi, dzięki odpowiedniemu doborowi kadrowi, pozwalają czytelnikowi zobaczyć kompozycję oraz detale poszczególnych scen. Polichromia Oratorium zostaje bezcennym ikonograficznym źródłem wiedzy o obyczajach rycerstwa i kulturze dworskiej tego czasu.

Kolejnym z omawianych wnętrz jest Sala Opacka, funkcjonująca w dawnym klasztorze jako nowy kapitułarz. Polichromię freskową tego wnętrza w 1722 r. wykonał – wspomniany już – Adam Swach. Scena dekorująca plafon na suficie prezentuje „alegorię ludzkiego życia jako drogi wiodącej

przez naśladowanie Chrystusa i świętych do nieba, lub przez grzechy i występki do piekielnej otchłani” (s. 41). Przy krzyżu niesionym przez św. Franciszka z Asyżu, w lewym dolnym rogu fresku, Adam Swach umieścił swój autoportret¹. To krótkie omówienie wnętrza Sali Opackiej-Nowego Kapitularku, projektu Pompea Ferrariego, kończy rozdział poświęcony klasztorowi.

Kolejna, obszerna część książki jest poświęcona architekturze i wystrojowi wnętrza kościoła. Tu, podobnie jak w poprzednim rozdziale, tekst poprzedza kilka całostronicowych zdjęć łódzkiej świątyni, będących swego rodzaju wstępem do prezentowanych w dalszej części szczegółowych zagadnień. Janusz Nowiński, opisując historię kościoła, podkreśla złożony charakter jego architektury. Część wschodnia budowli wzniesiona do końca XVII w. według planów Józefa Szymona Bellotiego, na którą składają się prezbiterium i transept, powtarza plan świątyni średniowiecznej. Część zachodnia, wzniesiona w latach 1728-1730 przez Pompea Ferrariego na planie centralnym, jest zwieńczona monumentalną kopułą (Por. s. 45). Powierzchnię kopuły dekorują freski Jerzego Wilhelma Nenuherta z 1733 r. Polichromię śląskiego freskanta ilustrują doskonałej jakości fotografie.

Opis prezbiterium łódzkiej świątyni i jego szczegółowe zdjęcia to kolejny podrozdział książki Janusza Nowińskiego. Obok ołtarza głównego, wykonanego w 1721 r. w głogowskim warsztacie Ernesta Brogera i Jana Erntzgebera², znajdują się kolejne cztery monumentalne obrazy sztalugowe Adama Swacha, ilustrujące na ścianach prezbiterium cysterską tradycję modlitwy. Poniżej znajdują się stalle wykonane w latach 80-tych XVII w. przez brata zakonnego Adriana. Pierwotna kolorystyka stali, imitująca marmur, została w połowie XIX w. przemalowana na kolor ciemnego brązu. W polach ich zaplecków został namalowany wielobarwny pochód świętych patronów łódzkiego konwentu.

W dalszej części książki umieszczono opis trzech z dziewięciu ołtarzy bocznych kościoła: św. Urszuli, św. Krzyża i Męczenników II Wojny Światowej. Uwagę zwraca ołtarz św. Urszuli – kolejne dzieło warsztatu Ernesta Brogera, w którym znajduje się kolekcja relikwii Kolońskich Męczenników, m.in. 55 relikwii głów okrytych cennymi tkaninami, wśród których odkryto ostatnio zespół unikatowych tkanin średniowiecznych³.

Osobne podrozdziały poświęcono w książce ambonie i konfesjonałom oraz organom. Autor zaznacza, że rokokową ornamentykę ambony, powstałej w 1735 r., dodano podczas jej renowacji w 1790. Z kolei, projektantem oryginalnych w swej formie konfesjonałów był Pompeo Ferrari. Stiukowa dekoracja sklepień, wykonana w ostatniej ćwierci XVII w. przez włoskich stiukatorów z warsztatu Bellotiego, kończy omówienie architektury wnętrza i jego wyposażenia.

Końcowym, jednak bardzo istotnym fragmentem opracowania jest prezentacja szeregu najciekawszych obiektów, zarówno rzemiosła artystycznego jak i malarstwa, pochodzących ze skarbcza i dawnego wyposażenia łódzkiego klasztoru. Są to między innymi: srebrna *Patena z Łądu* (znana też jako *Patena Kaliska*) – dar Mieszka III, monstrancja z ok. 1660 r., gotycki kielich mszalny czy srebrny tron wystawienia Najświętszego Sakramentu oraz srebrne antepedium z 1744 r. – wykonane przez toruńskich złotników Jana Letyńskiego i Jana Hausena (obecnie w katedrze we Włocławku).

¹ Por. A. E. Czerwińska, *Adama Swacha portret własny – czyli kilka uwag o sygnaturach i autoportretach barokowego artysty*, w: *Architektura znaczeń. Studia ofiarowane prof. Zbigniewowi Bani w 65. rocznicę urodzin i 40-lecie pracy dydaktycznej*, red. A. S. Czyż, J. Nowiński, M. Wiraszka, Instytut Historii Sztuki UKSW, Warszawa 2011, s. 425, 433. Swach namalował swój autoportret w Łądzie dwukrotnie: w 1711 r. – na pendentywie małej kopuły klasztornej kościoła, gdzie malarz jest przedstawiony jako św. Łukasz Ewangelista i w 1722 r. – na polichromii plafonu Sali Opackiej, w lewym dolnym narożniku klęczący Swach podtrzymuje krzyż niesiony przez św. Franciszka.

² Por. J. Nowiński, *Nieznanne ołtarze Mistrza z Lubiąża, czyli Ernesta Brogera, w pocyckim kościele w Łądzie nad Wartą*, *Saeculum Christianum* 3(1996)2, s. 129-140.

³ Wystawa tych tkanin miała miejsce w Zamku Królewskim w Warszawie w dniach 26.06-15.07.2014. Jej omówienie w: P. Mrozowski, J. Nowiński, *Prezentacja tkaniny herbowej z Łądu z XIII w. oraz tkanin dekorujących relikwie głów Towarzyszek św. Urszuli w Zamku Królewskim w Warszawie*, *Biuletyn Historii Sztuki* 76(2014)2, s. 303-310.

Opracowanie *Ląd* jest syntezą dotychczasowych badań prowadzonych przez kustosa klasztoru Janusza Nowińskiego, pokazującą w sposób poglądowy cały zabytek⁴. Niewątpliwym walorem książki jest możliwość obejrzenia szczegółów, które są trudno zauważalne, możliwość poznania lądzkiego klasztoru jego skarbcza. Opracowanie jest interesujące zarówno dla historyka sztuki, a także klarowne dla osób jedynie zainteresowanych tym zabytkiem.

Anna Kostrzyńska-Miłosz
Instytut Sztuki PAN

P. Gusnar, *Saxophone Varie* (kompozytorzy: M. Pokrzywińska, A. M. Huszcza, W. Ratusińska, M. Bembinow, W. Błażejczyk, D. Przybylski), wykonawcy: P. Gusnar – saksofony, J. Samojoło – fortepian, Z. Elster – harfa, A. Ratkowska – klawesyn, J. Bokszczanin – organy, Wydawnictwo DUX 0992, Warszawa 2013 [CD 76:28].

Zarówno historia klasycznego saksofonu w Polsce, jak i rodzimej literatury wykorzystującej możliwości tego instrumentu jest dość krótka, bowiem sięga lat 80. XX w. Dopiero ostatnia dekada przyniosła ożywione zainteresowanie wynalazkiem Adolphe'a Saxa, skutkujące powstaniem wielu ciekawych dzieł z jego wiodącym udziałem – tak kameralnych, jak i orkiestrowych. W procesie tym znaczący udział odegrali sami saksofoniści, którzy inspirowali kompozytorów do odkrywania techniczno-kolorystycznych możliwości ich instrumentu i zapraszali do pisania utworów. Taką genezę posiada również płyta *Saxophone Varie*, która ukazała się nakładem wydawnictwa DUX.

Pomysłodawcą i realizatorem przedsięwzięcia jest Paweł Gusnar – muzyk wszechstronny, w pełni wykorzystujący możliwości wynalazku Saxa, ponieważ z powodzeniem i na równie wysokim poziomie łączy działalność na polu muzyki klasycznej, jazzowej i rozrywkowej. Jako wielki propagator muzyki współczesnej często gości na estradach prestiżowych sal koncertowych – zarówno filharmonicznych, jak i kameralnych – i konsekwentnie potwierdza, że należy do ścisłej czołówki wirtuozów saksofonu. To do niego należą liczne prawykonania polskiej muzyki saksofonowej, by z ostatnich wymienić chociażby koncerty na saksofon i orkiestrę autorstwa Bronisława Kazimierza Przybylskiego (*North*), Krzysztofa Pendereckiego (*Koncert na saksofon altowy*), Krzysztofa Knittla

⁴ Por. J. Nowiński, *Nagrobek opata-mecenasa Mikołaja Antoniego Łukomskiego w pocysterskim kościele w Łądzie nad Wartą*, Biuletyn Historii Sztuki (2008)3/4, s. 385-406; tenże, „Tryptyk z Łądu” – nieznanne dzieło późnogotyckiej snycerki, *Ochrona Zabytków* (2008)2, s. 39-50; tenże, *Malowidła Łukasza Raedtke, freskanta 1 poł. XVIII w., w pocysterskim kościele w Łądzie nad Wartą*, Biuletyn Historii Sztuki (2010)1-2, s. 149-171; tenże, „Genius horti” w cysterskim opactwie. *Ogrody dawnego opactwa w Łądzie nad Wartą w świetle XIX-wiecznych źródeł*, *Czasopismo Techniczne. Architektura* (2010)13/5-A, s. 69-84; tenże, *Portret opata-mecenasa Mikołaja Antoniego Łukomskiego, pędzla Józefa Rajeckiego i rama jemu dedykowana*, w: *Architektura znaczeń...*, s. 318-337; tenże, „Metafizyczne piorunochrony” – depozyty złożone w kulach hełmów wież kościoła opactwa w Łądzie nad Wartą w 1720 roku, *Seminare* 31(2012), s. 259-278; tenże, *Relikwie Undecim Milium Virginum w pocysterskim kościele w Łądzie nad Wartą i dedykowany im ołtarz-relikwiarz Św. Urszuli*, *Seminare* 28(2010), s. 253-272; tenże, *Ołtarz Matki Bożej Częstochowskiej i powstańca mogiła – dwie pamiątki patriotyczne w dawnym opactwie w Łądzie nad Wartą*, *Seminare* 26(2009), s. 325-340; tenże, „Opactwo w Łądzie, widok od strony Warty” – nieznanne pejzaż Marcina Zaleskiego, *Biuletyn Historii Sztuki* (2009)1/2, s. 205-212; tenże, „Żelaza lane” z XVIII i XIX w. w dawnym opactwie cysterskim w Łądzie nad Wartą, w: *Dawne i nowe odlewnictwo w Polsce – wyroby żeliwne i inne*, red. K. Kluczwajd, Toruń 2011, s. 19-30; tenże, *Wizerunki Matki Bożej Częstochowskiej w kościele dawnego opactwa w Łądzie*, w: *Ex voto. Studia dedykowane Ojcu Janowi Golonce OSPPE w 75. rocznicę urodzin i w 50. rocznicę święceń kapłańskich*, red. P. Mrozowski, J. Żmudziński, Jasna Góra w Częstochowie 2012, s. 51-58, 651-652; tenże, *Opat Łądu Konstanty Iłowiecki i jego pamiątkowe tablice*, *Seminare* 34(2013), s. 295-309.

(*Partita*) czy Bartosza Kowalskiego (*Gniew wiatru*), jak również prawykonania kameralne: *Verbum Incarnatum – Tajemnica Słowa Wcielonego w śpiewie gregoriańskim i ambrozjańskim z improwizacjami saksofonowymi*, Andrzeja Karłowca *Geometria nocy*, Marcina Tadeusza Łukaszewskiego *Gibberish and Bubble*, Krzysztofa Herdzina *Suita na tematy polskie*, Aleksandra Kościowa *IffyShapes* oraz Edwarda Sielickiego *Baila*. Paweł Gusnar koncertuje i nagrywa w Polsce i za granicą, także jako muzyk sesyjny (liczne produkcje TV), a jego wszechstronna działalność artystyczna i pedagogiczna została uhonorowana nominacją do prestiżowej nagrody Koryfeusz Muzyki Polskiej 2014.

Artysta zaprosił do współpracy twórców młodego i średniego pokolenia związanych z warszawskim Uniwersytetem Muzycznym Fryderyka Chopina: Miłosza Bembinowa, Wojciecha Błażejczyka, Annę Marię Huszczę, Marię Pokrzywińską, Dariusza Przybylskiego oraz Weronikę Ratusińską. Kompozytorów klasyfikowanych niekiedy jako przedstawicieli nurtu „multimuzyki” – kierunku komunikatywnego, czerpiącego z wszelkich doświadczeń audialnych, przekraczającego utarte stylistyczne schematy, choć stroniącego od pustych eksperymentów. Są to tym samym wyróżniki utworów składających się na płytę *Saxophone Varie*, powstałych z inspiracji Gusnara i w ścisłej współpracy z nim; w części kompozycji muzyk jest też twórcą improwizowanych fragmentów i ornamentów nie zanotowanych w partyturach.

Głównym celem projektu było zaprezentowanie bogactwa techniczno-kolorystycznych możliwości saksofonu – dlatego pojawia się on w czterech klasycznych odmianach (sopranowej, altowej, tenorowej i barytonowej) w połączeniu z różnymi wariantami obsadowymi, także z warstwą elektroniczną. Powstał niezwykle ciekawy tygiel, w którym odmienne wpływy estetyczno-stylistyczne, efekty sonorystyczne (głównie w utworach z taśmą, ale nie tylko – m.in.: wielodźwięki, multifony, technika *altissimo*, *glissanda*, czy harfowe *bisbigliando*), twórczo przekształcone cytaty (gregoriańskie *Salve Regina* w *Małym szkicu* Bembinowa, pieśni kurpiowskie w *AbySusus Huszczy* oraz aluzje do muzyki Komedy w *Dreaming Tiffany before the breakfast* Przybylskiego i *KOMEDItAtion* Bembinowa) współlistnieją i korelują z tradycyjnym językiem neoklasycznym, zadziwiając bezkonfliktową koegzystencją tak wielu i tak różnych zjawisk. Pomimo różnorodności płyta jest bardzo spójna. Utwory łączy nie tylko dojrzałość kompozytorskich rozwiązań, równie intensywne w każdym przypadku badanie możliwości materiału, ale również to, co jest tak charakterystyczne dla prezentowanego grona warszawskich kompozytorów – świadomość twórczych poszukiwań, wrażliwość na brzmienie, forma podporządkowana silnym emocjonalnym poruszeniom.

Taka materia wydaje się idealna dla wykonawców, otwierając przed nimi możliwość wyeksponowania szerokiej palety kolorystycznych i ekspresyjnych odcieni, z czego omawiani artyści skorzystali w pełni. Warto przy tej okazji podkreślić, że wszyscy muzycy biorący udział w tym przedsięwzięciu (Paweł Gusnar – saksofony, Julia Samojło – fortepian, Zuzanna Elster – harfa, Alina Ratkowska – klawesyn, Jan Bokszczanin – organy) są pierwszymi wykonawcami znajdujących się na krążku utworów. Prezentowany przez nich poziom stanowi kwintesencję doskonałej techniki i nieprzeciętnej muzykalności. Sposób budowania muzycznej i emocjonalnej narracji w pełni angażuje słuchacza. Szczególną uwagę przykuwa szalenie ekspresyjna, obfitująca w wysmakowane detale gra Pawła Gusnara, który po raz kolejny udowadnia, że jest mistrzem budowania nastroju, odnajdującym w swoim instrumencie niezliczone, subtelne odcienie kolorystyczne i dynamiczne. Artysta z naturalną łatwością pokonuje wyzwania techniczne nakreślone przez kompozytorów, mądrze, twórczo i z ogromnym wyczuciem dawkując słuchaczom nasycone skrajnymi emocjami muzyczne frazy.

Jak pisze we wprowadzeniu do albumu Marcin Tadeusz Łukaszewski: „Płyta przekonuje o wyjątkowości tego, wciąż niedocenianego – jak się zdaje – w muzyce klasycznej instrumentu, mającego jednak już ważną i ugruntowaną pozycję w światowej literaturze muzycznej”. Blisko 80 minut muzyki utrwalonej na krążku *Saxophone Varie* promuje znakomitą polską muzykę współczesną w najlepszym wydaniu, czego potwierdzeniem jest uhonorowanie produkcji nagrodą Akademii Fonograficznej Fryderyk 2014.

Emilia Dudkiewicz
Uniwersytet Muzyczny Fryderyka Chopina
Wydział Kompozycji, Dyrygentury i Teorii Muzyki